

standpunt bezien,' zoals Lancken medio 1915 schreef. (136) Een zo mogelijk nog onaangenamer factor was kardinaal Mercier, van wie de herderlijke brieven de bezettende macht categorisch elk legitiem gezag ontzegden. Het conflict tussen Mercier en de bezetter, dat zoals Amara en Roland terecht schrijven, vooral ideologisch van aard was, (27) vormt de hoofdmoot in het tweede domein, dat van de kerkelijke politiek. Het derde domein was dat van de taalkwesties, meer bepaald van de *Flamenpolitik*, het beleid waarmee de bezetter althans in het Vlaamse landsgedeelte aan legitimiteit hoopte te winnen. De hoofdwapens in deze strijd waren een Vlaamsvriendelijk taal- en benoemingsbeleid, het vakkundig uitsturen van 'vertrouwensmannen' (Lancken was, als beroepsdiplomaat, zeer geporteerd voor de persoonlijke aanpak) en, vooral in de tweede helft van de bezetting, een dieptebombardement van Vlaams-Duits discours — een half miljoen brochures tussen augustus 1917 en januari 1918 alleen al. (327) Het bewerken van de publieke opinie via de pers vormde het vierde domein van de activiteit van de PA. Bij de aanvang van het bezettingsregime had bijna de gehele Belgische pers, uit protest tegen de censuur, het verschijnen gestaakt. Dit liet het terrein vrij voor bezettingsvriendelijker bladen, die bij de geringste overtreding tot de orde werden geroepen, en die door Lanckens informatiediensten werden voorzien van uitgebreide documentatie — over malversaties bij het NC, over het succes van de Duitse oorlogsleningen, en andere 'gepaste' thema's.

Zoals Amara en Roland onderstrepen in hun uitgebreide en uitstekende inleiding, vertellen Lanckens rapporten niet het hele verhaal. Lanckens geheime besprekingen met Mercier over een mogelijke compromisvrede (september 1916) komen er uiteraard niet in voor; de *Flamenpolitik* wordt, onterecht, als een groot succes voorgesteld; en de 'patriottische' gedachtenstroming krijgt nauwelijks aandacht — zo zegt Lancken haast niets over de welig tierende verzetspers. Maar Lanckens rapporten bieden wel een uniek overzicht van de veelvuldige activiteit van een cruciale tak van een bezettingsregime in 1914-1918. Amara en Roland omkaderen de rapporten feilloos: hun inleiding biedt context en kritiek, en het doorwrochte notenapparaat laat weinig feitelijke vragen onbeantwoord. Om financiële redenen werd afgezien van een tweetalige publicatie: het boek biedt een (door de bezorgers gecontroleerde) vertaling in het Frans door wijlen de Brusselse hoogleraar Willequet. Her en der zou men graag Lanckens eigen termen lezen (de term *völkisch* blijft tenslotte ten enen male onvertaalbaar), maar gegeven de zakelijke stijl van de rapporten, gaat er bij de vertaling weinig verloren. In het kader van de nieuwe belangstelling voor de niet-militaire ervaring in de Eerste Wereldoorlog, én voor deze oorlog als een 'moreel' conflict — een oorlog om legitimiteit — is de zo vakkundige publicatie van deze bron toe te juichen.

Sophie de Schaepdrijver

B. Dietz, H. Gabel, U. Tiedau, ed., *Griff nach dem Westen. Die 'Westforschung' der völkisch-nationalen Wissenschaften zum nordwesteuropäischen Raum (1919-1960)* (Studien zur Geschichte und Kultur Nordwesteuropas VI; Münster, New York: Waxmann, 2003, 2 dln., 1320 blz., €71,-, ISBN 3 8309 1144 0).

Het begrip *Westforschung* staat voor het wetenschappelijk onderzoek dat tijdens het interbellum en de oorlogsjaren vanuit Duitsland werd verricht naar *Raum*, *Kultur* en *Volk* van zowel Duitsland als de aangrenzende naties in West-Europa, alsmede voor de primair politieke motivatie ervan. Het begrip is relatief nieuw. Het ontstond in het laatste decennium van de twintigste eeuw, in reactie op — en naar analogie van — M. Burleigh's *Germany turns Eastwards. A study of*

'*Ostforschung*' in the *Third Reich*. In deze in 1988 verschenen studie werd het verband tussen het Duitse Oost-Europa-onderzoek en de Oost-Europese expansie van het nationaal-socialistische Duitsland — inclusief de moorddadige bevolkingspolitiek aldaar — op overtuigende wijze beschreven. In de loop van de jaren negentig werd vervolgens door historici als Karl Ditt, Willi Oberkrome, Michael Fahlbusch en Peter Schöttler aangetoond dat een dergelijk verband ook in West-Europa heeft bestaan. Terwijl de *Westforschung* ten tijde van de Weimar Republiek nog in hoofdzaak defensief was geweest — de *Abwehrkampf* tegen Frankrijk — ging het tijdens het Derde Rijk steeds meer, zo bleek, om het etnisch-raciaal legitimeren van de Duitse expansie in westelijke richting. Dit betekende dat ook de Lage Landen tot het objectgebied van de *Westforschung* gingen behoren. In de hier te bespreken bundel staat deze op de Lage Landen betrekking hebbende *Westforschung* centraal.

De *Westforschung* vond plaats in samenwerking tussen verschillende geesteswetenschappelijke disciplines: pre- en protohistorische archeologie, volkskunde, geschiedenis, germanistiek, fysische antropologie, sociologie, kunst-, religie- en muziekgeschiedenis. Er was dan ook een groot aantal wetenschappers bij betrokken. Het type wetenschapper, dat men tegenwoordig aanduidt als 'zelfstandig' was rijk vertegenwoordigd. Een bekend voorbeeld is de historicus-archivaris Robert Paul Oszwald. Zijn in 1937 verschenen boek *Deutsch-Niederländische Symphonie*, waarin hij de Nederduitse *Kulturverbundenheit* in elf hoofdstukken weergaf, werd door velen gelezen en in 1938 door Pieter Geyl een 'doordachte eenheid' genoemd. Andere *Westforscher* werkten bij nieuwe, nationaal-socialistische wetenschappelijke instellingen. De historicus Christoph Stedings was bijvoorbeeld verbonden aan het in 1935 opgerichte *Reichsinstitut für Geschichte des neuen Deutschlands* van Walter Frank. Stedings, van wie is gezegd dat hij de geschiedenis niet met de pen maar met de hamer schreef, werd bekend door zijn in 1938 verschenen boek *Das Reich und die Krankheit der europäischen Kultur*. Het bevatte een analyse van de *Reichsfeindlichkeit* van de Germaanse *Randstaaten* (in het bijzonder Zwitserland, de Scandinavische landen en Nederland). *Westforschung* werd echter ook vanuit de universiteiten verricht. Zo was de gerenommeerde mediëvist Franz Petri, bekend door zijn *Habilitationschrift* uit 1935 over *Germanisches Volkserbe* in Wallonië en Noord-Frankrijk, verbonden aan de Universiteit Keulen. Aan die universiteit bevond zich ook het gezaghebbende *Deutsch-Niederländische Forschungsinstitut*. Andere invloedrijke universitaire *Westforschung*-centra waren de *Technische Hochschule* — ook wel *Grenzlandhochschule* genoemd — in Aken en het *Institut für geschichtliche Landeskunde der Rheinlande* van de Universiteit Bonn. *Westforschung* werd bovendien bevorderd door overkoepelende organisaties als de *Deutsche Forschungsgemeinschaft*, de *Westdeutsche Forschungsgemeinschaft* en het *Provinzialverband der Rheinprovinz*.

De individuen, instituties en organisaties die gezamenlijk het *Westforschungs*netwerk vormden, worden in de bundel *Griff nach dem Westen. Die 'Westforschung' der völkisch-nationalen Wissenschaften zum nordwesteuropäischen Raum (1919-1960)*, dat ruim veertig hoofdstukken van vrijwel evenveel auteurs uit Duitsland, België en Nederland bevat, uitputtend behandeld. Dat de *Westforschung* een politieke motivatie had, is in de bundel met vele voorbeelden geïllustreerd. Dit gebeurt bijvoorbeeld in het stuk van de Duitse historicus-socioloog Thomas Müller over de privaat-docent Hermann Overbeck uit Aken. Als geopolitiek specialist en geograaf was deze betrokken bij de productie van de *Saar-Atlas* (1934), waarin voorafgaande aan de volksstemming van 1935 met 171 kaarten (onder andere met geologische, taalkundige, volkskundige, historische, economische en volkskundige gegevens) de terugkeer van het Saarland in het Derde Rijk werd gepropageerd. Soms is in de hoofdstukken de politieke motivatie minder eenvoudig te traceren. In Horst Lademachers bijdrage over de ontwikkeling van de

Kulturraumforschung in de twintigste eeuw wordt de periode van het Derde Rijk vrijwel geheel overgeslagen. In plaats van historisch te analyseren wordt door Lademacher slechts *en passant* op moraliserende toon gesproken over het misbruik van de *Kulturraumforschung* door de nationaal-socialisten. In de bijdrage van de Duitse filologe Martina Pitz wordt op een andere wijze vrijwel geheel voorbij gegaan aan de politieke dimensie van de *Westforschung*. Zij bespreekt Petri's *Habilitationsschrift* vanuit een vakinhoudelijk perspectief, waardoor zij zich kan beperken tot het benoemen van wetenschappelijke verdiensten en tekortkomingen. Petri's politieke beweegredenen worden wél gereconstrueerd door Karl Ditt. Hij laat zien dat Petri een wetenschapper was die geheel conform de nationaal-socialistische wetenschapsopvattingen de *Gegenwartsbezogenheit* van zijn werk zowel onderkende als uitdroeg. Nadat hij in mei 1940 in België was benoemd tot *Kulturreferent* kon hij zich dan ook, gesteund door zijn wetenschappelijke kennis, met hart en ziel inzetten voor de germanisering van België. Dat betekende echter niet dat hij de wetenschappelijke werkelijkheid aan de politieke werkelijkheid aanpaste. Verhelderend en tegelijkertijd intrigerend is in dit kader een constatering van de Belgische historicus Marnix Beyen. In zijn schets van de receptie van het werk van Petri in Wallonië merkt hij op dat Petri de Waalse wetenschappers reeds in de tweede helft van de jaren dertig 'sensibel' had gemaakt voor de irredentistische 'subtekst' van de Duitse *Westforschung*. Niettemin werd door de Waalse critici uitsluitend gewezen op vakinhoudelijke fouten in het werk van Petri.

Dat het werk van de *Westforscher* in Nederland, België en Luxemburg over het algemeen serieus werd genomen, blijkt uit verschillende bijdragen aan *Griff nach dem Westen*. Het *Westforschungs*netwerk stimuleerde een wetenschappelijke uitwisseling, die het mogelijk maakte culturele verschijnselen vanuit een grensoverschrijdend perspectief te bestuderen. Het axioma dat bepaalde karakteristieke culturele verschijnselen etnisch verklaard konden worden, was hierbij het uitgangspunt. Culturele identiteit werd destijds dan ook nog niet — zoals hedentendage gebruikelijk — beschouwd als het product van *invented traditions* of *imagined communities*. De verschillen van mening betroffen daardoor de invulling van het axioma (welke etniciteit hoort bij welke cultuur?) en niet het axioma zelf (kunnen etniciteit en cultuur aan elkaar worden gekoppeld?). Dit laatste zou overigens duidelijker naar voren zijn gekomen indien de samenstellers van de bundel ook aandacht hadden besteed aan de op Frankrijk gerichte *Westforschung*. Want terwijl de Germaanse invloed op Nederland (en grote delen van België) hier te lande door vrijwel niemand ter discussie werd gesteld, werd in Frankrijk de idee dat bepaalde Franse gebieden een Germaanse oorsprong hadden fel bestreden. Als alternatief werd het Romaans-Gallisch verleden op de voorgrond geplaatst. Wellicht zal hierover in de toekomst meer duidelijkheid ontstaan dankzij een bundel over de *Westforschung* en Frankrijk, die door Dietz, Gabel en Tiedau in hun inleiding wordt aangekondigd.

Ook al is de kwaliteit van de afzonderlijke bijdragen aan *Griff nach dem Westen* over het algemeen buiten kijf, als gevolg van een weinig consequente ordening van deze bijdragen en een overvloed aan gegevens is het boek in zijn geheel nogal ontoegankelijk. Debet hieraan is vooral het streven van de initiatiefnemers om niet alleen te kijken naar het functioneren van de *Westforschung* ten tijde van de Weimar Republiek en het Derde Rijk, maar ook naar de personele en vakinhoudelijke continuïteiten na 1945. Weliswaar is deze verbreding van tijdsperspectief zeer lovenswaardig, gezien de krampachtige wijze waarop het debat over wetenschap en nationaal-socialisme in het naoorlogse Duitsland is gevoerd. Maar toch is overduidelijk dat de dubbele doelstelling heeft geresulteerd in een moeilijk te ontwarren vermenging van benaderingswijzen. Het boek is daardoor ongewild een interessante casus voor wetenschapstheoretische analyse geworden. Dat laatste geldt in het bijzonder voor het verschil in appreciatie

van het werk van de Nederlandse socioloog Hans Derks. Van diens hand verscheen in 2001 de studie *Deutsche Westforschung. Ideologie und Praxis im 20. Jahrhundert*. In Nederland werd dit emotioneel getoonzette en onzorgvuldig onderbouwde boek door de officiële geschiedschrijving vrijwel genegeerd. In Duitsland riep het daarentegen veel, tegenstrijdige — waaronder ook lovende — reacties op, die deels zijn terug te vinden in *Griff nach dem Westen*. Waar Fahlbusch in zijn bijdrage over de *Westdeutsche Forschungsgemeinschaft* constateert dat Derks de Nederlandse wetenschappelijke collaboratie in de context van de *Westforschung* duidelijk heeft aangetoond, noemen Dietz, Gabel en Tiedau diens boek een *Streitschrift*. Zij doen dit mede vanwege de introductie van het begrip *Neo-Westforscher*, waarmee Derks personen aanduidt, die betrokkenen waren bij de na-oorlogse wetenschappelijke uitwisseling tussen Nederland en Duitsland. In reactie op Derks' werk, hopen de een heuse 'Derks-Kontroverse' te voorkomen, schrijven Dietz, Gabel en Tiedau bovendien te hebben afgezien van een 'Gesamtbild in Thesenform'; dit vanuit de overtuiging dat Derks' werk beter beoordeeld kan worden op basis van detailstudies. Niet alleen is dit een nogal empiricistisch standpunt, maar bovendien wordt zo — op indirecte wijze — wel heel erg veel waarde gehecht aan het boek van Derks.

Ondanks de combinatie van een overvloed aan gegevens en de afwezigheid van redactionele resumés en standpunten is *Griff nach dem Westen* een belangrijk boek. Er is voor het eerst aangetoond dat de *Westforschung* een grootschalig en professioneel opgezet wetenschappelijk project is geweest, waarvan het effect — zowel in Duitsland als in de aangrenzende landen van West-Europa — niet onderschat dient te worden. De 1320 pagina's zijn dan ook eerder de opmaat dan het slotakkoord van de discussie over de *Westforschung*.

Martijn Eickhoff

T. J. Rinsema, *Joden in Meppel 1940-1945* (Zutphen: Walburg pers, 2004, 564 blz., €29,95, ISBN 90 5730 287 X).

Het boek opent met de volgende woorden: 'Veel is geschreven over het lot der joden in de Tweede Wereldoorlog.' Ongetwijfeld is dit waar. Het blijft wellicht discutabel of er niet reeds voldoende is gepubliceerd over dit onderwerp. Maar in de vorm van dit boek is er een bijzonder hoofdstuk aan toegevoegd: namelijk de geschiedenis van de joden in Meppel in de Tweede Wereldoorlog. In de loop van het boek wordt duidelijk gemaakt waarom hun geschiedenis in Meppel uitzonderlijk is. Centraal staan de lotgevallen van de joodse families in Meppel (een middelgrote plaats in Nederland) en zo komt de geschiedenis van de jodenvervolging in Nederland dichterbij de lezer, die zich daarmee gemakkelijker kan identificeren.

Er lijkt sprake te zijn van collectief geheugenverlies bij de inwoners van Meppel, als het gaat om 3 oktober 1942. Op die dag werd het overgrote deel van de 250 joodse burgers die woonachtig waren te Meppel weggevoerd. De auteur geeft op duidelijke wijze antwoord op de vraag hoe de deportatie van de joodse inwoners van Meppel en wat daaraan vooraf ging, heeft kunnen geschieden. Dit heeft zeker niet onopgemerkt kunnen gebeuren, want de maatregelen tegen de joden werden niet bepaald onopvallend uitgevoerd. Registratie, isolatie en roof gevolgd door deportatie en liquidatie waren stappen die onderdeel uitmaakten van een vooropgezet plan. Wat betreft het percentage vermoorde joden ontstijgt Meppel het landelijke en provinciale gemiddelde van 80% met een globale 90%.

Het boek is opgebouwd uit twee delen. Het eerste deel bestaat uit biografieën van alle joden uit